

رابطه‌ی مؤلفه‌های شناختی، عاطفی و رفتاری در نگرش‌های مذهبی دانشجویان

محمد کاویانی*

چکیده

این پژوهش با هدف بررسی نگرش‌های مذهبی دانشجویان و به دست آوردن رابطه‌ی بین مؤلفه‌های شناختی، عاطفی و رفتاری آن انجام شده است. سؤال اصلی تحقیق این است که برای تقویت نگرش‌های مذهبی جوانان و نوجوانان چقدر و چگونه باید بر هر یک از مؤلفه‌های سه‌گانه‌ی آن سرمایه‌گذاری کرد؟ این تحقیق، به سؤال‌های جانبی دیگری نیز دارد. ابزار مورد استفاده، آزمون جهت‌گیری مذهبی است که آذربایجانی (۱۳۸۲) آن را ساخته، اعتباریابی و پایایی‌سنجی کرده است. یکی از ویژگی‌های این آزمون این است که پرسش‌های هفتادگانه‌ی خود را در حوزه‌های شناختی، عاطفی و رفتاری توزیع کرده است. این آزمون در بین چهار گروه دانشجویی، با نمونه‌گیری تصادفی اجرا و داده‌های آن از طریق نرم‌افزار spss و به کارگیری آزمون‌های آماری متناسب با هر کدام از سؤالات پژوهش مثل هم‌بستگی، آزمون‌های تعقیبی شفه، t ، F و تحلیل واریانس یک‌راهه تحلیل شده است. از جمله‌ی نتایج به دست آمده این است که نگرش‌های مذهبی دانشجویان بر خلاف اینکه گاهی، پایین تلقی شده، از آن اظهار نارضایتی می‌شود، بالا و در محدوده‌ی چارک سوم است؛ حیطه‌های عاطفی، شناختی و رفتاری، در نگرش‌های مذهبی دانشجویان، با یکدیگر رابطه‌ی معنی‌داری دارند.

واژه‌های کلیدی: نگرش مذهبی، سنجش روانی، شناخت‌ها، عواطف، رفتار

مقدمه

اگرچه انسان‌شناسان، در قرن‌های گذشته، در تعریف «انسان»، او را مستوی القامه، ابزارساز و سیاست‌ورز می‌گفتند؛ امروزه از «انسان دین‌ورز»^۱ سخن می‌گویند؛ زیرا برابر با پژوهش‌های جامعه‌شناختی جدید، چه در آفریقای جنوبی و مکزیک که نسبتاً توسعه نیافته‌اند و چه در آمریکا که از نظر فرهنگ مادی، از پیشرفته‌ترین جوامع بشری است، بیش از ۹۵ درصد انسان‌ها به وجود خداوند ایمان دارند (الیاده، ۱۳۷۴، ص ۷).

دین کهن‌ترین و نافذترین نهاد اجتماعی بشر است. در تمدن بشری، نه دین بی‌فرهنگ وجود دارد و نه فرهنگ بی‌دین. امروزه دین‌پژوهی با شیوه‌ی علمی و با استفاده از روش‌های رایج در علوم اجتماعی و انسانی و حتی طبیعی، از پیشرفته‌ترین تحقیقات رشته‌های آکادمیک است. پس از اشلایرماخر^۲ و امثال ویلیام جیمز، دین‌پژوهانی چون رودلف اتو^۳، فاردر لیود^۴، میرچا الیاده و متکلمان و کلام‌شناسانی چون برونر^۵، بولتمان^۶، تیلیش^۷، جان هیگ^۸ و کونگ^۹ به عرصه آمده‌اند که آثار و آراءشان تأثیری گسترده و ژرف بر فکر دینی بر جای گذارده است. در این بین، دل‌بستگی پژوهشی روان‌شناسان بزرگی چون آلپورت^{۱۰}، یونگ^{۱۱}، فرانکل^{۱۲} و دیگران نیز در دین قابل توجه است. در موضوعاتی مثل تأثیر مذهب بر بهداشت جسم و روان، مذهب و مسائل اجتماعی، مذهب و مشاوره و درمانگری، مذهب و تحول شخصیت و حمایت اجتماعی مذهب از انسان تحقیقاتی فراوانی شده است؛ برای نمونه در مقوله‌ی بهداشت جسم و روان می‌توان به «رابطه‌ی مذهب و قدرت مقابله با سرطان»^{۱۳} (آکلین و همکاران، ۱۹۸۳) و «رابطه‌ی مثبت سلامت جسمانی و روانی با مذهب در سال‌خوردگان»^{۱۴} (بیکر و دیگران، ۱۹۸۲)، در موضوعات اجتماعی به کار چادویک^{۱۵} و تاپ^{۱۶} (۱۹۹۲) در مورد بزهکاری و کار وهر^{۱۷} واحد (۱۹۹۳) در باب رابطه‌ی مذهب و بزهکاری، در مباحث درمان و مشاوره به کارهای تان (۱۹۹۱) راجع به مذهب و

1. Homoreligious
3. otto,r
5. Brunner,e
7. Tillich,p
9. kung,h
11. Jung,C,c
13. Acklin,M,w
15. Chadeich, a.
17. vOHRA

2. Shleiermacherr,f
4. Leiv,f
6. Bultman,r
8. Hick,j
10. Allport,g
12. Frankl.v
14. Baker, M, w
16. Top,N,U

خودمهارگری به کار جان‌بزرگی (۱۳۷۸)، راجع به مذهب و اضطراب، در باب شخصیت به کارهای آدامز^۱ و دیگران (۱۹۹۴) اشاره کرد.

پیشینه‌ی مطالعات نگرش‌سنج مذهبی: تلاش‌هایی برای ابزارسازی برای سنجش نگرش‌های مذهبی صورت گرفته است؛ اما پژوهشی یافت نشد که سه مؤلفه‌ی نگرش مذهبی را به تفکیک بررسی کرده باشد. علاوه بر این، مرور مطالعات و پژوهش‌های انجام‌شده و ابزارهای ساخته‌شده در این زمینه نشان می‌دهد غالب اطلاعات پایه مربوط است به مسیحیت، که در ملیت‌ها و جمعیت‌های گوناگون مانند آمریکا، آلمان، برزیل، کانادا، ایتالیا و لهستان اجرا شده‌اند و به دلیل فقدان ابزار مناسب برای دیگر ادیان و مذاهب تعمیم نتایج به دست آمده چندان مناسب و صحیح به نظر نمی‌رسد (کینگ، هانت، ۱۹۷۱). از این‌رو، انجام این پژوهش‌ها با ابزارهای مبتنی بر هنجارهای اسلامی برای سنجش جهت‌گیری مذهبی، ضروری به نظر می‌رسد. با وجود غلبه‌ی فرهنگ مذهبی، در ایران، ابزارهای سنجش مذهبی پیش از انقلاب اسلامی بسیار اندک‌اند که احتمالاً به علت توجه اندک به پژوهش‌های روان‌شناختی بوده است. اشاره‌ای به این ابزارها می‌شود:

۱. پرسش‌نامه‌ی نگرش مذهبی که احمد علوان آبادی (۱۳۵۲) ساخته است و مبتنی است بر مکانیسم فرافکنی و بیست پرسش کامل کردنی و پنج پرسش به صورت حکایت دارد.

۲. پرسش‌نامه‌ی نگرش‌سنج مذهب که گلریز (۱۳۵۳) تهیه کرده است و برداشتی است از آزمون آلپورت و ۲۵ پرسش دارد و پایایی آن، از طریق هم‌بستگی با آزمون آلپورت به دست آمده است.

پس از انقلاب اسلامی، ضرورت بازنگری و ساخت ابزارهای کامل‌تر محسوس است. برخی از آزمون‌های ساخته‌شده پس از انقلاب اسلامی عبارت‌اند از:

- پرسش‌نامه‌ی خودشناسی در چارچوب مذهبی (اسلامی) اجتماعی که جان‌بزرگی (۱۳۷۸) ساخته است. این پرسش‌نامه با تکیه بر قرآن و نهج البلاغه، در صد ماده ارایه شده است. ضریب اعتبار آن با گروه دانشجویی ۲۶۸ نفره، از طریق ضریب آلفای کرونباخ ۷۷ درصد گزارش شده است.

1. Adams, GR

- مقیاس اندازه‌گیری باورها و نگرش‌های مذهبی دانشجویان که خدا یاری فرد و دیگران (۱۳۷۸) تهیه کرده‌اند. این مقیاس برای ۳۶۹ نفر از دانشجویان اجرا شده و برای پایایی آن، ضریب آلفای کرونباخ (۹۶ درصد) گزارش شده است.

- مقیاس جهت‌گیری مذهبی که بهرامی (۱۳۷۸)، در گروه نمونه‌ی ۲۶۳ نفری اجرا و اعتبار آن را با استفاده از روش دونیمه‌سازی گاتمن ۹۱ درصد گزارش کرده است. این آزمون ۴۵ پرسش دارد.

موضوع پژوهش

نگرش^۲ یکی از مفاهیم شناخته‌شده‌ی روان‌شناسی اجتماعی است. معادل‌های فارسی متعددی مثل «گرایش» «ایستار» «وضع روانی» «بازخورد» «طرز تلقی» و «وجهه نظر» به جای «نگرش» به کار برده‌اند؛ ولی اکنون، اصطلاح «نگرش» مقبول همگان است. «نگرش» را به صورت‌های مختلف و با تفاوت‌هایی مختصر تعریف کرده‌اند؛ اما تعریفی که لمبرت^۳ ارائه کرده، جامع‌تر است. او می‌گوید نگرش عبارت است از یک روش نسبتاً ثابت در فکر، احساس و رفتار نسبت به افراد، گروه‌ها و موضوع‌های اجتماعی یا هر گونه حادثه‌ای، در محیط فرد (بارون و بایرن، ۱۹۷۷). همان گونه که از تعریف نگرش استنباط می‌شود، مؤلفه‌های نگرش عبارت‌اند از: افکار و عقاید، احساسات و عواطف و تمایلات رفتاری، محققان در زمینه‌ی مؤلفه‌های نگرش اتفاق نظر دارند و برای آن ابعاد شناختی^۲، عاطفی^۳ و رفتاری^۴ در نظر می‌گیرند. رابرت (۱۹۸۸) می‌گوید الگوی سه مؤلفه‌ای (ABC) نگرش را همه قبول دارند.

نگرش، ویژگی‌های متعددی دارد که به بعضی از آنها اشاره‌ای مختصر می‌شود:

۱. سازه‌ای است فرضی و انتزاعی و وجودش به وجود مؤلفه‌هاست و وجود مستقلی ندارد؛

۲. اکتسابی است و به تدریج به وجود می‌آید و تجربه و آموزش در آن اثر دارد؛

۳. نسبتاً پایدار است؛ چون یک نظام است و ابعاد مختلف، هماهنگ و درهم‌تنیده دارد؛

1. Attitude
2. Lombert
3. Cognitive
4. Efective
5. Behavioral

۴. می‌تواند فردی یا گروهی باشد؛ زیرا در بسیاری مواقع، نگرش ما از موقعیت‌های گروهی ناشی است؛
۵. مؤلفه‌های سه‌گانه‌ی آن با یکدیگر تعامل دارند؛
۶. مؤلفه‌های هر نگرش با هم تناسب سطح دارند؛
۷. نگرش‌های فرد اصلی و فرعی دارند؛
۸. نگرش‌های اصلی نقش برجسته‌ای در زندگی دارند.

ایمان مذهبی، یک نگرش اصلی است. کسانی که نگرش مذهبی قوی دارند، این نگرش در سر تا سر زندگی‌شان ایفای نقش می‌کند. تمام ویژگی‌هایی که برای نگرش برشمرده شد، در ایمان مذهبی فرد وجود دارند (کاویانی، حوزه و دانشگاه، شماره ۱۶ و ۱۷). چگونه می‌توان ایمان مذهبی را به عنوان یک نگرش اصلی در نوجوانان و جوانان ایجاد، تقویت و اصلاح کرد؟ ایجاد و تغییر این نگرش با متغیرهایی مثل سن، جنس، رشته تحصیلی و... چه رابطه‌ای دارد؟ کدامیک از مؤلفه‌های سه‌گانه را باید اهمیت بیشتر یا کمتر داد؟ این پژوهش، به سنجش نگرش مذهبی و مؤلفه‌های آن در دانشجویان دانشگاه مفید، مؤسسه‌ی آموزشی و پژوهشی امام خمینی و دانشگاه اصفهان (علوم انسانی و غیر آن) پرداخته است.

ضرورت پژوهش

به طور کلی، بهره‌گیری از توانمندی‌های علوم انسانی برای معرفی و تبلیغ مؤثر دین ضرورتی انکارناپذیر است. بسیار از مبلغ‌های دینی، بدون اینکه توجه داشته باشند، بر یکی از ابعاد شناختی، عاطفی یا رفتاری تکیه می‌کنند و یک‌بعدی پیش می‌روند. بسیاری از برنامه‌ریزان تبلیغی، بدون توجه، خود را در بعد شناختی محدود می‌کنند و به تغییر عواطف و رفتار مخاطبان نمی‌پردازند و بعضی آن قدر به احساسات و عواطف مخاطبان می‌پردازند که تمام سخنرانی نود دقیقه‌ای‌شان را می‌توان در چند جمله خلاصه کرد. در این بین، سنجش نگرش‌های مذهبی افراد و گروه‌ها، مقایسه‌ی آنها با یکدیگر، پژوهش‌های هم‌بستگی بین نگرش‌های مذهبی با متغیرهای دیگر در زندگی اجتماعی و پژوهش هم‌بستگی بین مؤلفه‌های داخلی نگرش مذهبی باعث می‌شوند که برنامه‌ریزان امور فرهنگی و مبلغان دینی، بتوانند به صورت علمی‌تر اهمیت و جایگاه هر مؤلفه را

بداند و برای تکوین و تغییر آنها و مؤلفه‌های داخلی، و تقویت نگرش مذهبی افراد و گروه‌ها و از میان برداشتن موانع این نگرش‌ها اقدام علمی کرده، در برنامه‌ریزی‌های تبلیغ دینی دقت بیشتری مبذول دارند. دستاوردهای این پژوهش برای مبلغان، ستادهای تبلیغاتی و برنامه‌ریزان تبلیغ دینی مؤثرند.

سؤال‌های پژوهش

۱. آیا بین سه مؤلفه‌ی شناختی، عاطفی و رفتاری، در نگرش مذهبی رابطه‌ی معنی‌داری هست؟
۲. آیا دختران و پسران در مؤلفه‌های شناختی، عاطفی و رفتاری، تفاوت معنی‌داری دارند؟
۳. آیا مؤلفه‌های شناختی، عاطفی و رفتاری با متغیر سن رابطه‌ی معنی‌داری دارند؟
۴. آیا رشته‌ی تحصیلی (علوم انسانی و غیر انسانی) با نگرش مذهبی رابطه‌ی معنی‌داری دارد؟
۵. آیا نگرش‌های مذهبی دانشجویان، در چهار گروه تفاوت معنی‌داری دارند؟

ابزار پژوهش

آزمون جهت‌گیری مذهبی توسط آذربایجان‌ی (۱۳۸۲) ساخته شده و هفتاد سؤال دارد. یکی از ویژگی‌های منحصر به فرد این آزمون این است که پرسش‌های هفتادگانه خود را در حوزه‌های عاطفی، شناختی و آمادگی رفتاری، به طور مساوی (۲۳ و ۲۳ و ۲۴) توزیع کرده است. همین ویژگی باعث شد که در این پژوهش نیز برای سنجش و مقایسه‌ی نگرش مذهبی دانشجویان از این آزمون استفاده شود. جهت‌گیری مذهبی، در خطوط کلی‌اش، در همین سه مؤلفه جمع می‌شود. در واقع، انسان به دو بعد جسمانی و روانی تقسیم می‌شود. بعد روانی او سه ساحت شناختی، عاطفی و رفتاری دارد و تمام جهت‌گیری‌های مختلف او، در همین سه ساحت ریشه دارند.

این آزمون روی گروه‌های نمونه‌ی ۱۲۰ نفر از طلاب حوزه‌ی عملیه‌ی قم، ۱۵۲ نفر از دانشجویان دانشگاه تهران، ۱۰۶ نفر از دانشجویان دانشگاه آزاد تهران (واحد شمال) اجرا شده است. خزانه‌ی سؤالات آن از متن آیات و روایات گرفته شده و در مقولات انسان و خدا، انسان و آخرت، اولیای دین، انسان و دین، مدل و قوای زیستی، روابط

اجتماعی، امور اقتصادی، خانواده، انسان و طبیعت، و اخلاق فردی گسترش یافته است. روایی محتوایی آن توسط متخصصان اسلامی و روایی صورتی آن توسط متخصصان روان‌سنجی به دست آمده است. پرسشنامه اولیه دارای ۹۰ پرسش بوده که از طریق تحلیل عوامل، دو عامل اصلی (با ضرایب پایایی ۰/۹۴۷ و ۰/۷۹۳) در قالب ۷۰ پرسش کاهش یافته است.

روش

جامعه‌ی آماری: دانشجویان مجموعه‌های آموزش عالی دانشگاه مفید، مؤسسه‌ی آموزشی و پژوهشی امام خمینی، بخش‌های علوم انسانی و غیر علوم انسانی دانشگاه اصفهان.

روش نمونه‌گیری: به صورت تصادفی ساده، از هر گروه، ۴۵ نفر انتخاب و آزموده شدند. روش‌های آماری: از آنجا که سؤال‌های پژوهش متعدد و در نتیجه، روش‌های آماری استفاده‌شده متعدد هستند، به تناسب هر کدام از سؤال‌های پژوهش، روش آماری ویژه‌ی آن را به کار گرفته شده است. در پاسخ به سؤال اول، از ضریب هم‌بستگی بین هر یک از سه مؤلفه استفاده شده است. در پاسخ به سؤال‌های دوم و سوم، از آنجا که آزمون‌های لوین و کولموگروف - اسمیرنف، وجود مفروضات پارامتریک را نشان دادند، آزمون t به کار رفته است. اما در سؤال چهارم این مفروضات وجود نداشتند؛ بنا بر این، آزمون غیر پارامتریک خی دو به کار رفته است. آخرین سؤال با استفاده از تحلیل واریانس یک‌راهه و آزمون تعقیبی شفه پاسخ داده شده است.

اجرای پژوهش

آزمون هفتادسؤالی جهت‌گیری مذهبی در نیم‌سال دوم سال تحصیلی ۸۴ - ۸۵، روی ۴ گروه ۴۵ نفره، در کلاس‌های درس دانشگاه‌های اصفهان (علوم انسانی و غیر علوم انسانی)، مفید و مؤسسه‌ی آموزشی و پژوهشی امام خمینی اجرا شده است. هر سؤال چهار گزینه دارد و می‌تواند از یک تا چهار نمره بگیرد؛ بنا بر این، در صورتی که آزمودنی به تمام سؤال‌ها پاسخ داده باشد، حداکثر، ۷۰ و حد اکثر، ۲۸۰ نمره خواهد گرفت. این آزمون برای هر آزمودنی یک نمره‌ی کل (نگرش مذهبی) و سه نمره‌ی

تفکیک شده، در هر یک از ابعاد سه‌گانه‌ی نگرش مذهبی (شناختی، عاطفی، و رفتاری) ارایه می‌کند. بیست و سه سؤال شناختی با نمره‌های حد اقل ۲۳ و حد اکثر ۹۲، ۲۳ سؤال عاطفی با همان حد اقل و حداکثر و نمره، ۲۴ سؤال رفتاری با حد اقل ۲۴ و حد اکثر ۹۶ نمره در این آزمون درج شده است.

در سربرگ پاسخ‌نامه، اطلاعات جمعیت‌شناختی مانند سن، جنس، رشته‌ی تحصیلی، ترم تحصیلی، طبقه اجتماعی - اقتصادی و... از آزمودنی گرفته شده‌اند. برای هر یک از چهار گروه بیش از ۵۰ آزمودنی در نظر گرفته شده و در نهایت، با حذف کردن پاسخ‌نامه‌های ناقص برای هر گروه ۴۵ پاسخ‌نامه‌ی کامل شده، به نرم‌افزار آماری SPSS وارد شد.

در اجرای آزمون به همسانی موقعیت و شرایط اجرا مثل متغیرهای زمان پاسخدهی، سن آزمودنی، سطح تحصیلات، نحوه‌ی اجرا، مهارت آزمونگر، چگونگی کنترل کلاس، حفظ آرامش و امکان تمرکز و... توجه شد و همسانی لازم در تمام کلاس‌ها فراهم شد. در طرح‌های آماری استفاده‌شده، به پیش‌فرض‌های آمار پارامتریک توجه شده است. در مواردی که این پیش‌فرض‌ها وجود نداشته‌اند، از آمار غیر پارامتریک استفاده شده است.

یافته‌های پژوهش

جدول ۱: اطلاعات توصیفی متغیرها

تعداد آزمودنی	کمترین نمره	بیشترین نمره	میانگین	خطای استاندارد	
۱۸۰	۲۲	۶۲	۷۷/۹۸	۱۱/۳۳	شناختی
۱۸۰	۱۴	۱۰۳	۷۳/۶۰	۱۰/۹۸	عاطفی
۱۸۰	۲۰	۹۵	۷۱/۹۲	۹/۳۸	رفتاری
۱۸۰	۵۶	۲۷۷	۲۲۳/۵	۲۸/۹۹	جمع

اطلاعات جدول ۱، کمترین و بیشترین نمره‌ها و میانگین و انحراف معیار را در هر یک از مؤلفه‌ها و در نمره کل نشان می‌دهد.

سؤال ۱. آیا بین سه مؤلفه‌ی شناختی، عاطفی و رفتاری رابطه‌ی معنی‌داری وجود دارد؟ برای پاسخ به این سؤال از اندازه‌گیری هم‌بستگی بین هر یک از سه مؤلفه استفاده شده است. (جدول ۲).

جدول ۲: هم‌بستگی بین مؤلفه‌های شناختی، عاطفی و رفتاری در نگرش مذهبی دانشجویان

شناختی	عاطفی	رفتاری
شناختی	۰/۸۴۳**	۰/۶۹۹**
عاطفی	۱	۰/۷۰۳**
رفتاری	—	۱

** هم‌بستگی معنی‌دار در سطح ۰/۰۱ (دو دامنه)

تعداد: ۱۸۰ نفر

اطلاعات جدول ۲ نشان می‌دهند که بین حیطه‌های شناختی و عاطفی، شناختی و رفتاری، و عاطفی و رفتاری در سطح $P > 0/01$ رابطه‌ی معنی‌داری وجود دارد.

سؤال ۲. آیا دختران و پسران در مؤلفه‌های شناختی، عاطفی، و رفتاری تفاوت معنی‌داری دارند؟

در این مورد، با اجرای آزمون‌های لوین و کولموگروف - اسمیرنوف معلوم شد که مفروضات آزمون‌های پارامتریک برقرار است؛ از این رو، از آزمون پارامتریک t استفاده شده است (جدول‌های ۳ و ۴).

جدول ۳

جنسیت	میانگین	انحراف استاندارد	خطای استاندارد و میانگین
شناختی	دختر	۷۹/۹۴	۱/۰۷
	پسر	۷۵/۰۲	۱/۳۰
عاطفی	دختر	۷۴/۱۹	۱/۰۳
	پسر	۷۲/۷۰	۱/۳۳
رفتاری	دختر	۸۴/۰۸	۰/۸۶
	پسر	۶۸/۶۸	۱/۰۶

جدول ۴: آزمون تساوی میانگین‌ها

آزمون t برای برابری میانگین‌ها				تفاوت میانگین	تفاوت معنی‌داری	درجه‌ی آزادی	t	نتیجه
شناختی	عاطفی	رفتاری						
با فرض برابری واریانس	با فرض نابرابری واریانس	با فرض برابری واریانس	با فرض نابرابری واریانس	۴/۹۱	۰/۰۰۴	۱۷۸	۲/۹۱	تساوی
۴/۹۱	۴/۹۱	۱/۴۸	۱/۴۸	۰/۰۰۴	۰/۰۰۴	۱۵۲/۰	۲/۹۱	
برابری واریانس	نابرابری واریانس	برابری واریانس	نابرابری واریانس	۱/۴۸	۰/۳۷۵	۱۷۸	۰/۸۸	تفاوت معنی‌داری
۱/۴۸	۱/۴۸	۱/۴۸	۱/۴۸	۰/۳۸۱	۰/۳۸۱	۱۴۶/۶	۰/۸۷	
برابری واریانس	نابرابری واریانس	برابری واریانس	نابرابری واریانس	۵/۴۰	—	۱۷۸	۳/۹۳	تفاوت معنی‌داری
۵/۴۰	۵/۴۰	۵/۴۰	۵/۴۰	—	—	۱۵۲/۳	۳/۹۳	

اطلاعات جدول ۴ نشان دادند که دختران و پسران در شناخت‌ها و رفتارهای مذهبی، در سطح $P < 0/05$ تفاوت معنی‌داری دارند (دختران بیشتر بوده است)؛ ولی در عواطف مذهبی بین آنان تفاوت معنی‌داری نیست. به طور کلی، بین نگرش مذهبی دختران و پسران، در سطح $P < 0/05$ تفاوت معنی‌داری وجود دارد.

سؤال ۳. آیا بین مؤلفه‌های شناختی، عاطفی، و رفتاری، و متغیر سن رابطه‌ی معنی‌داری وجود دارد؟

در این مورد نیز مفروضات آزمون‌های پارامتریک برقرار بودند (جدول ۵).

جدول ۵: هم‌بستگی بین مؤلفه‌ها (شناختی، عاطفی و رفتاری) و متغیر سن

سن	شناختی	عاطفی	رفتاری		
۱	۰/۱۶۱*	۰/۱۴۳	۰/۲۵۳**	هم‌بستگی معنی‌داری (دو دامنه)	سن
۰	۰/۰۳۱	۰/۰۵۷	۰/۰		
—	۱	۰/۸۴۳**	۰/۶۹۹**	هم‌بستگی معنی‌داری (دو دامنه)	شناختی و رفتاری
—	۰	۰/۰	۰/۰		
—	—	۱	۰/۷۰۳**	هم‌بستگی معنی‌داری (دو دامنه)	عاطفی و رفتاری
—	—	۰	۰/۰		
—	—	—	۱	هم‌بستگی معنی‌داری (دو دامنه)	شناختی و عاطفی
—	—	—	۰		

* هم‌بستگی در سطح $0/05$ (دو دامنه) معنی‌دار است.

** هم‌بستگی در سطح $0/01$ (دو دامنه) معنی‌دار است.

اطلاعات جدول ۵ نشان می‌دهند که بین سن و رفتار مذهبی، در سطح $P < 0/01$ و بین سن و شناخت مذهبی، در سطح $P < 0/05$ رابطه‌ی معنی‌داری وجود دارد؛ اما بین سن و عواطف مذهبی رابطه‌ی معنی‌داری وجود ندارد.

سؤال ۴. آیا بین رشته‌ی تحصیلی (علوم انسانی و غیر علوم انسانی) و نگرش مذهبی رابطه‌ی معنی‌داری وجود دارد؟

رشته‌ی تحصیلی با کدهای ۱ و ۲ مشخص شده‌اند؛ بنا بر این، باید از آزمون غیر پارامتریک استفاده شود؛ از این‌رو، خی دو، تحت دستور CROSSTABS به کار گرفته شد (جدول ۶).

جدول ۶: همبستگی بین رشته تحصیلی و نگرش مذهبی

نوع همبستگی	مقدار	سطح معنی‌مداری
ضریب همبستگی فی (فای)	٪۷۰	٪۱۷۹
ضریب همبستگی کرامر	٪۱۷۹	٪۱۷۹

اطلاعات جدول ۶ نشان می‌دهد که در سطح $P < / ۰.۵$ ، بین رشته تحصیلی و نگرش مذهبی دانشجویان رابطه معنی‌دار وجود ندارد.

سؤال ۵. آیا بین نگرش‌های مذهبی (نمره‌ی کل) دانشجویان در چهار گروه یادشده تفاوت معنی‌داری وجود دارد؟
مفروضات آمار پارامتریک برقرار است؛ بنا بر این، از واریانس یک‌راهه استفاده می‌شود (جدول‌های ۷ و ۸).

جدول ۷: تحلیل واریانس یک‌راهه

مجموع مجذورات	درجه‌ی آزادی	مربع میانگین	f	معنی‌داری
۱۱۸۲۸/۸۲۲	۳	۳۹۴۲/۹۴	۵/۰۰۴	۰/۰۰۲
۱۳۸۶۴/۱۸	۱۷۶	۷۸۷/۹۲		
۱۵۰۵۰۳/۰۰	۱۷۹			
				بین گروهی
				درون گروهی
				جمع

همان‌طور که ملاحظه می‌شود، تفاوت بین نگرش مذهبی چهار گروه در سطح $P < / ۰.۰۰۲$ ، معنادار می‌باشد؛ یعنی نتیجه گرفته می‌شود که چهار رشته از لحاظ نگرش مذهبی، با هم تفاوت معنادار دارند.

جدول ۸: آزمون تعقیبی شفه - مقایسه‌های چندگانه (متغیرهای وابسته)

گروه (ای)	گروه (جی)	تفاوت میانگین‌های جی و آی	خطای استاندارد	با ۹۵٪ درجه‌ی اطمینان	
				معنی‌داری	پایین بالا
انسانی	غیر انسانی	۱۰/۳۳	۵/۱۹	۰/۳۸۷	-۶/۳۷
	مؤسسه	۷/۶۴	۵/۹۱	۰/۶۴۵	-۹/۰۵
	مفید	-۱۰/۳۳	۵/۹۱	۰/۳۶۷	-۲۷/۲۵
غیر انسانی	انسانی	-۱۰/۳۳	۵/۹۱	۰/۳۸۷	-۲۷/۰۳
	مؤسسه	-۲/۶۸	۵/۹۱	۰/۶۷۶	-۱۹/۳۹
	مفید	-۲۰/۸۸*	۵/۹۱	۰/۰۰۷	-۳۷/۵۹
مؤسسه	انسانی	-۷/۶۴۴	۵/۹۱	۰/۶۴۵	-۲۴/۳۴
	غیر انسانی	۲/۶۸۸	۵/۹۱	۰/۹۷۶	-۱۴/۰۱
	مفید	-۱۸/۲۰۰	۵/۹۱	۰/۰۲۶	-۳۴/۹۰
مفید	انسانی	۱۰/۵۵۵	۵/۹۱	۰/۳۶۷	-۶/۱۴
	غیر انسانی	۲۰/۸۸۸	۵/۹۱	۰/۰۰۷	۴/۱۸
	مؤسسه	۱۸/۲۰۰	۵/۹۱	۰/۰۲۶	۱/۴۹

اطلاعات جدول ۷ نشان می‌دهند که بین نگرش‌های مذهبی در چهار گروه یادشده، در سطح $P < 0/05$ ، تفاوت معنی‌داری وجود دارد. در ادامه، برای اینکه مشخص شود این تفاوت بین کدام یک از گروه‌هاست، از آزمون شفه استفاده شد. این آزمون (جدول ۸) نشان می‌دهد بین مؤسسه‌ی آموزشی و پژوهشی امام خمینی و دانشگاه مفید و نیز بین دانشگاه اصفهان (غیر علوم انسانی) و دانشگاه مفید، در سطح $p < 0/05$ ، تفاوت معنی‌داری وجود دارد.

بحث و نظر

اطلاعات جدول ۱ نشان می‌دهند که میانگین نمره‌ی کل نگرش مذهبی $23/5$ خطای استاندارد میانگین فارسی $28/9$ هستند. بیشترین نمره 277 است که در بین دانشجویان و افرادی وجود دارد که نگرش مذهبی آنها بسیار بالا یعنی در حدود 99 درصد است. کمترین نمره 56 است که از آن معلوم می‌شود نه تنها نگرش مذهبی او بالا نبوده، بلکه به تمام سؤالات پاسخ نداده است؛ اگر پاسخ داده بود، حداقل نمره‌ی 70 می‌گرفت. میانگین نمره‌ی کل نشان می‌دهد که دانشجویان نگرش مذهبی نسبتاً بالایی دارند؛ چون جایگاه این میانگین بر پیوستار زیر از چارک سوم بالاتر است.

۰ _____ ۷۰ _____ ۱۴۰ _____ ۲۱۰ _____ ۲۸۰

میانگین هر یک از سه مؤلفه نیز بالای چارک سوم قرار گرفته است.

مقایسه‌ی نمره‌ها سه بعد شناختی، عاطفی، و رفتاری نشان می‌دهد که شناخت مذهبی دانشجویان بالاتر و عواطف مذهبی آنان در رده‌ی دوم و رفتار مذهبی آنان در رده‌ی سوم قرار دارند؛ اما حتی در رفتار مذهبی میانگین نمره‌ها، نزدیک به چارک سوم است. بر اساس این پژوهش، اینکه گاهی گفته می‌شود دانشجویان از مذهب و جهت‌گیری مذهبی فاصله گرفته‌اند، ناصحیح است. شاید کسانی که چنین برداشتی از دانشجویان دارند، بیشتر بر اساس ظواهر، نوع لباس پوشیدن و سخن گفتن آنان قضاوت می‌کنند؛ در حالی که اینها فقط بخشی از نمره را دارند و نیز ممکن است آنان انتظار داشته باشند که در نظام جمهوری اسلامی، همه‌ی جوانان و نوجوانان، در سطح بسیار بالای مذهبی باشند و هیچ نشانه‌ای از بی‌دینی و ضعف ایمان دیده نشود و این

انتظار برآورده نشده است؛ چون برنامه‌های آموزشی و تبلیغ دینی، در جمهوری اسلامی به اندازه‌ی کافی و صحیح انجام نشده‌اند.

یکی دیگر از نتایج این است که هر گاه فردی در شناخت‌های مذهبی رشد یابد، در عواطف و رفتارهای مذهبی نیز رشد خواهد یافت و بالعکس. به طور کلی، این سه حیطه بر یکدیگر اثر مستقیم دارند. با کاهش یکی بقیه کاهش و با افزایش یکی بقیه افزایش می‌یابند؛ به عبارت دیگر نمی‌شود تنها یکی از مؤلفه‌ها را بالا برد و در عین حال، اسلامی بودن آن نگرش محفوظ باشد. ماهیت اسلامی بودن نگرش‌های افراد به این است که این سه مؤلفه در هم تنیده باشند. بعضی مبلغین ممکن است ناخواسته بر یک بعد تأکید کنند؛ اما مخاطبان یا آن را درونی نمی‌سازند، تا زمانی که مؤلفه‌های دیگر از کانال‌های دیگر تأمین شوند، یا اگر درونی سازند و در عمق وجود آنها جای بگیرد، ارزش دینی ندارد؛ بلکه ضد دینی است؛ مثل متحجرهای خشکه‌مقدس که رفتار دینی دارند؛ اما شناخت و عوطف دینی ندارند یا کسانی مثل خوارج که عواطف سخت و خشک دارند؛ اما معرفت دینی ندارند.

بر اساس این پژوهش، دانشجویان دختر مذهبی‌تر از دانشجویان پسر هستند. این مطلب به چند صورت قابل بیان است: الف) دختران زودتر به رشد می‌رسند و مذهبی بودن برای‌شان معنی پیدا می‌کند؛ ب) دختران بیشتر در خانه و خانواده هستند و بیشتر اثر می‌پذیرند.

بر خلاف آنچه ممکن است در ابتدا به نظر برسد که مثلاً دانشجویان علوم انسانی نسبت به بقیه‌ی دانشجویان مذهبی‌ترند، این پژوهش تفاوت معنی‌داری را نشان نمی‌دهد. این تفاوت حتی بین طلبه‌ها و غیر طلبه‌ها هم معنی‌دار نیست. این پدیده احتمالاً، به این صورت قابل بیان است که افراد، در سن کارشناسی، هنوز به طور عمیق، تحت تاثیر رشته‌ی تحصیلی خود قرار نگرفته‌اند؛ بلکه هنوز آنچه را از خانواده به همراه خود آورده‌اند، ارایه می‌کنند.

منابع

- آذربایجانی، مسعود. تهیه و ساخت آزمون جهت‌گیری مذهبی با تکیه بر اسلام، پژوهشگاه حوزه دانشگاه، قم.
- الیاده میرچا. رساله در تاریخ ادیان، ترجمه‌ی جلال ستاری، سروش، تهران، ۱۳۷۲.
- جان‌بزرگی، مسعود. بررسی اثربخشی روان‌درمانگری کوتاه‌مدت «آموزش خودمهارگری» با و بدون جهت‌گیری مذهبی اسلامی بر مهار اضطراب و تنیدگی، پایان‌نامه‌ی دکتری روان‌شناسی، استاد راهنما دادستان، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ۱۳۷۸.
- کاویانی، محمد. جایگاه مفهومی نگرش در روان‌شناسی اجتماعی، حوزه و دانشگاه، ش ۱۶ و ۱۷.
- گلریز، گلشن. پژوهش برای تهیه‌ی نگرش مذهبی و بررسی رابطه‌ی بین نگرش مذهبی با سایر بازخوردها و خصوصیات شخصیتی، پایان‌نامه‌ی کارشناسی روان‌شناسی، دانشکده‌ی ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران، ۱۳۵۳.
- خدا یاری فرد، محمد و دیگران. تهیه‌ی مقیاس اندازه‌گیری اعتقادات و نگرش مذهبی دانشجویان دانشگاه صنعتی شریف تهران، دانشگاه صنعتی شریف، ۱۳۷۸.
- بهرامی احسان، هادی. بررسی مؤلفه‌های بنیادین سازش‌یافتگی در آزادگان ایرانی، پایان‌نامه‌ی دکتری روان‌شناسی، استاد راهنما دادستان، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ۱۳۷۳.
- Acklin, M. w. the role of religious values coping with cancer, *Journal of reling and health* ,22(4), 1983.
- Adams G.R, etal. *Adolescent life experieneeces (3rdE) brooks icole*, P:U.S.A, 1994.
- Backer M.W etal. *Trait Anxiety and intrinsic extrinsic religious ness Journal fore the scientific study of religion* ,21, 1982.
- Baron & Bayern. *social psycholoyy*, 1997.
- Carol Brown. (2006). *Social Psychology*. SAGE Publications

- Geoffry Haddock & Gregory R. Maio, (2004), Contemporary perspectives on the psychology of attitudes, psychology press, Taylor & Francis group, Hove, New York.
- Jaime B. Henning a, Carolyn J. Stufft a, Stephanie C. Payne a, Mindy E. Bergman a, (2009). The influence of individual differences on organizational safety attitudes. *Safety Science* (47) 337-345
- King M.B & Hunt, R.A. Measuring the religion variable: Replication, *Journal for the scientific study of Religion* 11, 240-251, 1972.
- Lorne Campbell a,, Lee Cronk b, Jeffry A. Simpson c, Alison Milroy b, Carol L. Wilson d, Bria Dunham (2009). The association between men's ratings of women as desirable long-term mates and individual differences in women's sexual attitudes and behaviors. *Personality and Individual Differences*. 46 509-513
- Paul A. M. Van Lange. *Bridging Social Psychology Benefits of Transdisciplinary Approaches* (2006), Edited by Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
- William D. Crano & Radmila prislin (2008), *Attitudes & attitude change*, psychology press. Taylor & Francis group. New York, London.
- Wolfgang Stroebe. and Miles Hewstone. (2002), *European Review of Social Psychology*.